

СОЦІАЛЬНА УСТАНОВКА: АДАПТАЦІЙНА КЛАСИФІКАЦІЯ ОСОБИСТОСТЕЙ

Світлана КУЧЕРЕНКО

Copyright © 2015

УДК 159.92

Постановка проблеми. Особистість, постаючи суб'єктом спілкування у групі, маючи певну позицію в соціальному середовищі, характеризується оцінним, вибіркоким ставленням до навколишніх. Відтак вона зіставляє, оцінює, порівнює і вибирає людей для спілкування, керуючись можливостями конкретної групи і своїми власними потребами, інтересами, минулим досвідом спілкування, соціально зумовленими установками, які сукупно створюють конкретну ситуацію її життєдіяльності, виявляються як соціально-психологічний стереотип поведінки.

Мета статті: критичний огляд провідних теоретичних підходів до розуміння соціальної установки і спроба аргументованої побудови класифікації особистостей залежно від характеру і сформованості їх внутрішньо прийнятих соціальних установок.

Авторська ідея: з позиції системного підходу можна вичерпно розкрити сутність, структуру, рівні диспозиційної системи особистості та створити її класифікацію залежно від інваріантів її суб'єктної адаптованості до навколишнього соціального довкілля (за У. Томасом і Ф. Знанецьким).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальна установка як психотвірний єдність привласнених особою соціальних нормативів розглядається на засадах методології системного підходу В.Т. Цибою [9]. Зокрема, ним встановлено, що інваріантними для соціальних суб'єктів є детермінуючий (спричинювальний) і регулювальний параметри: першому відповідають вроджені (біогенні) і набуті (соціогенні) потреби, другому – соціальні настанови (морально-правові регламентування). Проте й дотепер існують певні розбіжності у тлумаченні термінів “соціальна настанова”, “соціальна установка”, “атитюд”. Скажімо, поняття “атитюд” (буквальний переклад з англ. “attitude” – “ставлення”) опосередковано перекла-

дають з російської як “соціальна установка”, що вносить певну плутанину в його тлумачення.

Американські соціологи У. Томас і Ф. Знанецький увели в науковий обіг термін “атитюд” для позначення *суб'єктивних орієнтацій індивідів як членів групи (або суспільства) на ті чи інші цінності, які приписують їм певні соціально прийняті способи поведінки.* Вочевидь потрібно розрізняти такі терміни [9]: 1) **установка** або психічна установка для позначення *неусвідомленої готовності до дії*; 2) **соціальна установка** або **атитюд** (ставлення) для позначення: а) *оцінки об'єкта* і б) *усвідомленої готовності до дії*; 3) **соціальна настанова** як родове поняття для позначення *регламентів життєактивності особи, формальних і неформальних норм її взаємодії з іншими суб'єктами.* Таким чином, нами розрізняється зміст понять “атитюд” і “соціальна установка” таким чином: **атитюд** – *попереднє, себто перед початком дій стосовно актуалізованої нужденності, оцінювання матеріальних або інформаційно-ідеальних цінностей-благ задля мотивованого вибору з їх набору найзначущішої для задоволення домінуючої потреби*; **соціальна установка** – *це вибіркова, переважно за внутрішніми мотивами, мобілізованість, налаштованість і готовність особистості до діяльності для задоволення певної біо- чи соціогенної потреби* [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасній соціальній психології недостатньо аргументована класифікація/типологія особистостей залежно від характеру та сформованості в них привласнених соціальних установок, створення якої імовірно дасть змогу побудувати модель прогнозування інваріантів людської поведінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення проблематики соціальних установок було започатковано соціологами В. Томасом і

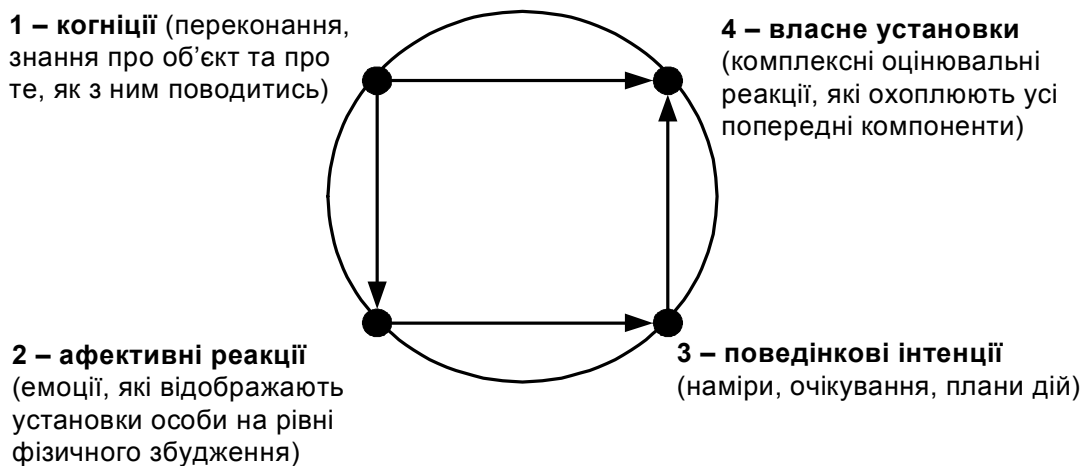

Рис. 1.
Структура соціальної установки (за Ф. Зімбардо та М. Ляйпне [4])

Ф. Знанецьким у 1918 році, які установку цього виду розглядали як певний психічний стан переживання індивідом цінності, значення або смислу соціального об’єкта [6], зміст котрого, своєю чергою, визначається зовнішніми, тобто локалізованими у соціумі, об’єктами. Загалом соціальна установка – це пояснювальне поняття для визначення суб’єктивних орієнтацій індивіда як члена групи (суспільства) на ті чи інші цінності, соціальні об’єкти, що задають особі певні, переважно соціально прийнятні, способи поведінки. Така установка постає як складова структури особистості й водночас як елемент її соціальної організації-орієнтації. Саме тому вона набула широкого визнання у царині соціальної психології: в ній убачали ту пояснювальну категорію й одночасно вихідну одиницю аналізу, з допомогою яких можна подолати дуалізм соціального та індивідуального, визначити соціально-психологічну реальність у її онтофеноменологічній цілісності.

Систематизуючи та узагальнюючи різні дефініції установки, Г. Олпорт визначав її як стан психонервової готовності індивіда до реакції на всі об’єкти чи ситуації, з якими він пов’язаний. Отож, роблячи цілеспрямований і динамічний вплив на поведінку особи, установка завжди є залежною від її минулого досвіду. Подібне розуміння соціальної установки суттєво відрізняється від того, як її визначали В. Томас і Ф. Знанецький, котрі вважали атитюд дуже близьким до колективних уявлень. Стосовно визначення Г. Олпорта, то у його концепції соціальна установка – це суто індивідуальне психологічне утворення; при-

чому існує три основних джерела виникнення поняття “атитюд”: а) експериментальна психологія кінця ХІХ століття, яка у своїй практиці використовувала м’язову установку, установку на завдання та ін., що створило підґрунтя для класифікації установок та для осмислення експериментальної бази їх виявлення і диференціації; б) соціологія, зокрема, класичні соціологічні доробки В. Томаса та Ф. Знанецького; в) психоаналіз [6].

Відповідно до типологічного підходу А.В. Фурмана [9] та юнгіанського принципу кватерності, розглянемо структуру соціальної установки (див. рис. 1). Ф. Зімбардо та М. Ляйпне вказують на такі важливі ознаки установки, як інтенсивність позитивного чи негативного афекту, тобто говорять про силу якогось психологічного об’єкта, про її латентність або недоступність для прямого спостереження. Виходячи саме з цих ознак, установка вимірюється на підставі вербальних самозвітів опитуваних, котрі являють собою узагальнену оцінку особистістю власного відчуття схильності/несхильності до конкретного об’єкта. Відтак атитюд – це міра почуття (афекту), викликаного конкретним об’єктом (“за” чи “проти”). За таким принципом побудовані передусім відомі шкали установок Л. Терстоуна, Р. Лайкерта [2], що становлять біполярний континуум з полюсами: “дуже добре” – “вкрай погано”, “цілком згоден” – “ні з чим не згоден” тощо. Дослідження атитуду дали змогу в його структурі виокремити когнітивний (пізнавальний), афективний (емоційний) та поведінковий (конативний) компоненти. Отже, соціальну установку почали розглядати водночас як

знання суб'єкта про предмет його ставлення, як емоційну оцінку і як певний намір – програму дій стосовно конкретного об'єкта.

Парадокс Лап'єра. Суперечність між ати-тюдями й реальною поведінкою з'ясувалася під час дослідження так званого парадокса Р. Лап'єра [6]. У 1934 році Р. Лап'єр, спільно з китайським подружжям, здійснив подорож США (цьому передувало дослідження з темношкірими громадянами). Подорожани зупинилися в багатьох готелях, кемпінгах, їх обслуговували в різних ресторанах. А після цього дослідник надіслав господарям відвіданих закладів листи із запитанням: “Чи приймете Ви представників китайської нації як Ваших гостей?” Опрацювання відповідей показало, що 92 % власників ресторанів та 91 % господарів готелів дали негативну відповідь.

Отримані результати дослідження змусили автора змінити своє припущення про те, що відповідь на запитання, поставлене власникам готелів і ресторанів, про їхню згоду чи незгоду прийняти та обслужити китайців, є об'єктивним критерієм їхньої поведінки стосовно представників цієї національності. Отож висновок був таким: *вербальні відповіді є нічим іншим, як вербалізованою реакцією на символічну ситуацію, що відрізняється від реальної ситуації соціальної взаємодії.* Таку невідповідність між установкою (вербалізованою поведінкою) і реальною поведінкою дослідники пояснили тим, що характер відповіді респондента залежить від ситуації, у якій він реально перебуває. У такий спосіб утвердилася думка, що прямого зв'язку між установкою та поведінкою не існує. І потрібно було лише знайти допоміжні змінні, які вказували б на конкретну ситуацію. Серед них найочевиднішими виявилися норми, прийняті у групі, очікування, вплив референтної групи, риси особистості.

У другій половині ХХ століття окреслилися дві лінії у розумінні й витлумаченні соціальної установки: перша – *індивідуально-психологічна*, друга – *соціально-психологічна* [6]. В межах першого підходу розгортаються бігевіристські й когнітивістські дослідження, у тому числі підходи М. Рокича [13] і М. Фішбеїна [12], у форматі другого – інтеракціоністські зорієнтовані, що характеризуються вивченням соціально-психологічних механізмів і чинників, котрі регулюють процес виникнення та зміни соціальних установок особистості. Вважається, що одним із перших почав досліджувати ситуативні змінні М. Рокич, який, як відомо, виокремив два типи ати-тюдів – “до

об'єкта” і “до ситуації”. Учений спробував з їх допомогою подолати ускладнення, що виникають під час з'ясування психологічних характеристик ати-тюдів і соціальних характеристик життєвих ситуацій.

Загалом же парадокс Р. Лап'єра пояснюється тим, що було дві різні ситуації, відповідно – і два різних типи поведінки. Інакше кажучи, в наведеному випадку важко було відмовити китайцям, яких супроводжувала біла людина, але дуже легко, – даючи відповідь поштою. На думку М. Рокича [13], людина наділена суб'єктивною цілісною системою уявлень, у якій теоретичному аналізу підлягають три найважливіші її складові: *Я, цінності й ати-туди.* У цій системі центральне місце посідає поняття “Я”. Цінність – стійке уявлення про особливий спосіб поведінки (інструментальна цінність) або ціль-стан (термінальна цінність). Безперечно, ати-туди фіксують не спосіб поведінки чи стану, а уявлення про певний предмет або ситуацію, котрі описують їх як істинні чи хибні, оцінюють їх як бажані або небажані, добрі чи погані.

Спробу пояснити розбіжності між установкою й поведінкою здійснили й інші дослідники. Зокрема, М. Фішбеїн [12] розглядав установку як схильність індивіда до реакції, що засвоєна у процесі наuczіння. В *концепції обґрунтованої дії* М. Фішбеїна та А. Айзена формула взаємозв'язку ати-туду і реальної поведінки особистості має такий вигляд:

$$\text{Поведінка} = f(A + \text{СН}),$$

де: *A* – *ати-тюд* = *ПП* + *ОН* (*ПП* – “поведінкові переконання” – те, якою мірою індивід уважає таку поведінку поганою чи хорошою; й *ОН* – “оцінка наслідків” – уявлення про наслідки певної поведінки);

СН – *суб'єктивна норма* = *НП* + *МП* (*НП* – “нормативні переконання” – переконання індивіда стосовно того, наскільки значимі інші очікують від нього даної поведінки, й *МП* – “мотивація підпорядкування” – його схильність конформно реагувати на очікування інших).

Автори теорії стверджують, що внески ати-туду та суб'єктивних норм у передбачення поведінки не визначені заздалегідь і залежать від конкретного типу поведінки й конкретного індивіда. Концепція обґрунтованої дії отримала значну емпіричну підтримку. *Наприклад, чи буде мати забороняти своїй дитині їсти солодке, залежить від того, які наслідки заборони вона прогнозує (зменшення ризику карієсу й т.ін.), як вона оцінює ці наслідки (наскільки важливо знизити ризик захворювання дитини на карієс), що думають про це значимі для неї люди (чи схвалюють мати*

Латентний та актуальний складники результату впливання чинників

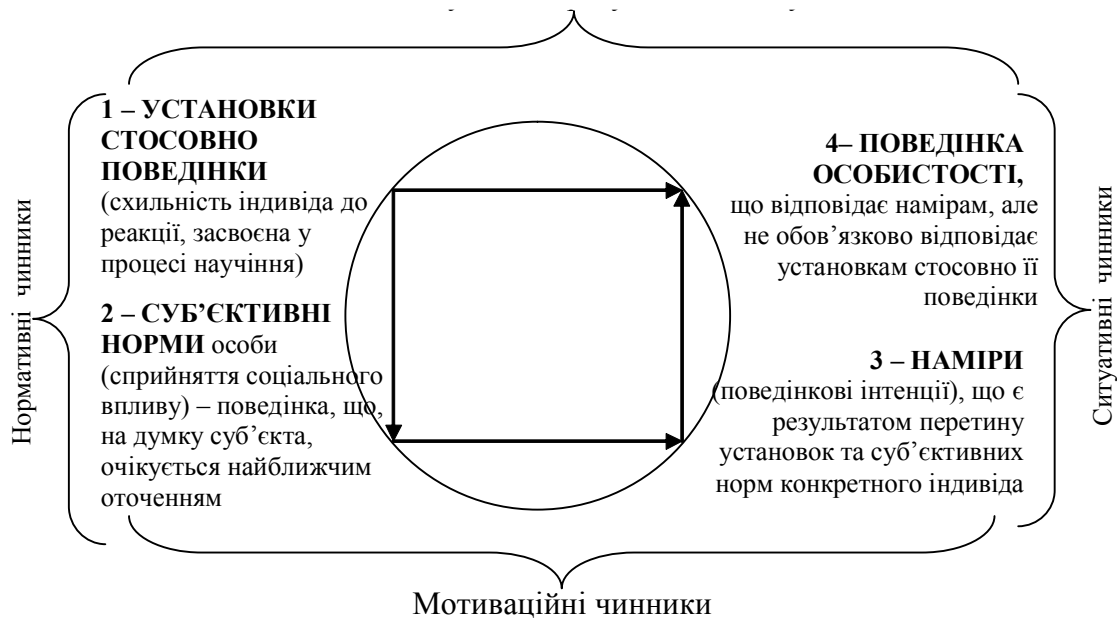

Рис. 2.
Концептуальна модель когнітивного опосередкування дії (обґрунтованої дії)
А. Азена і М. Фішбеїна

або чоловік цю заборону) і наскільки важлива для неї є думка цих людей. Отож, поведінка людини значною мірою перебуває під контролем змінних, які відрізняються від установки індивіда стосовно конкретного об'єкта, тобто змінних мотиваційного, нормативного та ситуативного характеру (див. **рис. 2**).

Концепція обґрунтованої дії М. Фішбеїна та А. Айзена [12] прогнозувала не поведінку, а поведінковий намір суб'єкта щодо реалізації певного акту. І цей намір стосувався саме дії, а не об'єкта. Та й установка у такому розумінні втрачає свій соціальний зміст і перетворюється на індивідуальну поведінкову реакцію, привласнену за відомою схемою “стимул – реакція”. Вочевидь вона виникла як спроба створення моделі, що дає підґрунтя для аналізу більш широкого спектру поведінки. А. Айзен [12] додав до цієї моделі новий конструкт, а саме те, “наскільки підконтрольною сприймається поведінка”, що відображає уявлення індивіда про простоту чи складність виконання певної дії. Це означає, що люди не формують намірів, якщо впевнені у неможливості їх реалізувати. Із вищенаведеного прикладу випливає, що заборона на солодке буде залежати також від того, наскільки складною мати вважає реалізацію цієї заборони (доступність продуктів, що не містять цукру).

Істотно збагатило розуміння атитуду психологами-інтераціоналістами положення Дж. Мі-

да [6] про те, що взаємодія людини з навколишнім світом символічно опосередкована. Індивід, який має у своєму розпорядженні символічні засоби (передусім мову), тлумачить, пояснює для себе зовнішні впливи й лише потім взаємодіє із ситуацією у її символічно осягненій формі. Згідно з таким підходом, **соціальні установки** розглядаються як певні психічні утворення, які виникають на основі привласнення установок інших референтних груп та осіб. І в структурному плані вони є елементами Я-концепції людини, певними визначеннями її соціально бажаної поведінки. Отож соціальні установки в цьому розумінні – це усвідомлюваний, фіксований у знаковій формі спосіб діяння, якому надається перевага. На думку Т. Ньюкома, такі установки ґрунтуються на погодженості суб'єкта розглядати певні об'єкти чи ситуації крізь формат актуальних соціальних норм і цінностей.

Окремі вчені, розуміючи установку як стійку систему поглядів, уявлень, пов'язали її з потребою індивіда у збереженні чи розриві стосунків з іншими людьми. Таким чином стійкість установки, на їхню думку, забезпечується зовнішнім контролем, що виявляється у потребі підкоритися іншим, або процесом ідентифікації з оточенням чи тим, що вона має для індивіда особистісне значення. Однак і в цьому разі лише частково враховувалося соціальне, адже аналіз самої установки йшов не

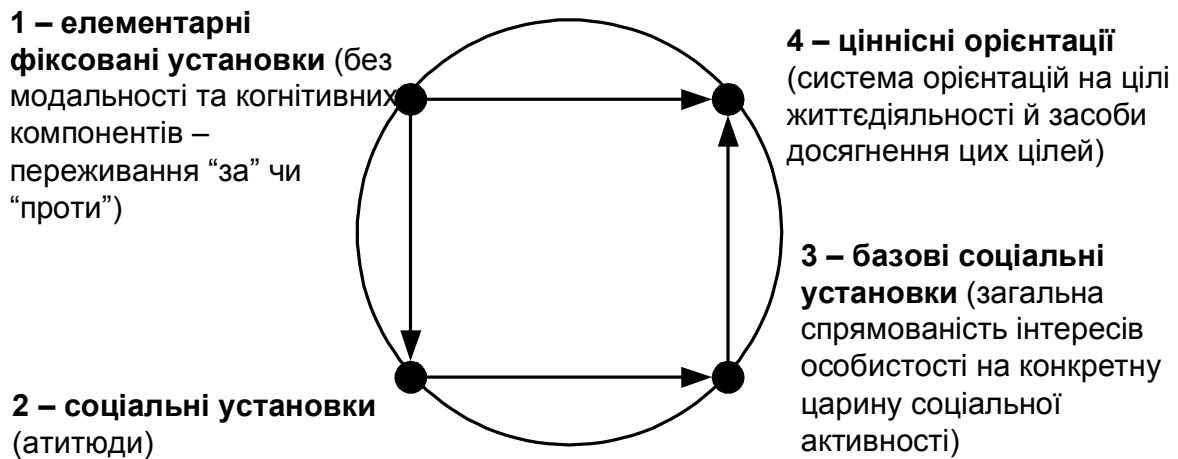

Рис 3.

Рівні диспозиційної системи особистості (за В. О. Ядовим)

від соціуму, а від особистості. Окрім того, коли наголос робиться на когнітивному компоненті структури установки, то поза увагою залишається її об'єктивний аспект – цінність (ціннісне ставлення). Тут доречно знову послатися на В. Томаса і Ф. Знанецького [6], які розглядають *цінність як об'єктивний аспект установки, а саму установку – як індивідуальну, тобто суб'єктивну, складову цінностей.*

Підтримуємо тих дослідників, які вважають, що з усіх складових установки головну регуляційну роль відіграє саме ціннісний (емоційний, суб'єктивний) компонент, який пронизує когнітивний і поведінковий. Подолати розбіжність між соціальним та індивідуальним, установкою й ціннісною орієнтацією може уявлення про **соціальну позицію особистості: ціннісна орієнтація** становить підґрунтя виникнення позиції, являє собою певну вісь свідомості, навколо якої обертаються її думки та почуття, і з огляду на яку вирішується багато інших життєвих питань. Крім цього, установка актуалізує позицію, що проявляється у вольовому акті, вчинку. Отож, *властивість ціннісної орієнтації виступати як установка (або система установок) реалізується на рівні позиції особистості.* У цьому розумінні позиція є системою ціннісних орієнтацій та установок, що відображають активні вибіркові стосунки особистості з довкіллям.

Ще один підхід (диспозиційний) запропоновано В.О. Ядовим [10] (див. **рис. 3**). Тут **диспозиція** розглядається як *комплекс схильностей, готовність до певного сприйняття умов діяльності й до певної поведінки за цих*

умов. У такому розумінні вона смислово є дуже близькою до установки (атитюду). Отож, концепція В.О. Ядова оцінює диспозиції особистості як ієрархічно організовану систему з кількома рівнями: *перший* (нижчий) рівень диспозиційної системи особистості утворюють елементарні фіксовані установки без модальності (переживання “за” чи “проти”) та когнітивних компонентів; *другий* – становлять соціальні фіксовані установки, або атитюди; *третій* ґрунтується на базових соціальних установках або на загальній спрямованості інтересів особистості стосовно упредметнень соціуму; *четвертий* (вищий) – позначається системою орієнтацій на цілі життєдіяльності й засоби досягнення цих цілей.

В ієрархічній системі диспозицій особистості В.О. Ядова [10] вищі рівні здійснюють загальну саморегуляцію поведінки, нижчі є відносно самостійними, забезпечують адаптацію особистості за конкретних мінливих умов. Розглянута концепція являє собою спробу знайти взаємозв'язок між диспозиціями, потребами й ситуаціями, які утворюють ієрархічні психосоціальні системи.

Загалом більшість авторів соціальну установку розглядають як *стійке, фіксоване, ригідне утворення особистості, яке надає стабільності й спрямованості її діяльності, поведінці, уявленням про світ і саму себе.* Так, за В.О. Ядовим, соціальні установки самі утворюють структуру особистості, а в інших концепціях – вони посідають лише певне місце серед якісних рівнів особистісної ієрархії. Якщо розглядати соціальну установку із позиції актуалізованих нею потреб, то доречно

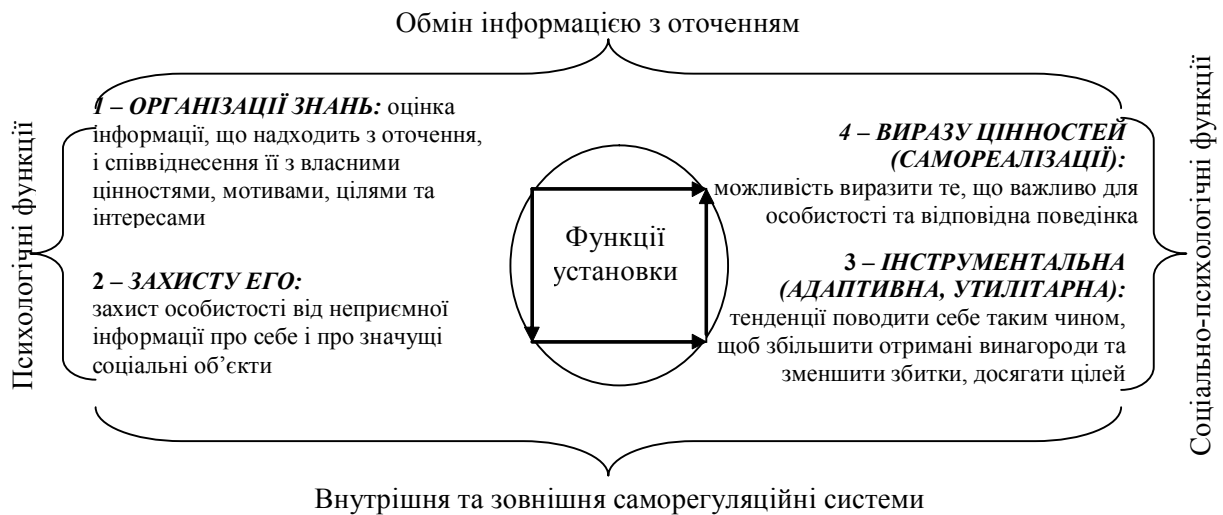

Рис 4.

Функції соціальної установки у структурі особистості (за Д. Кацем)

проаналізувати її функції (за Д. Кацем [див. 7]) з різних теоретичних підвалів – бігевіоризму, психоаналізу, гуманістичної психології та когнітивізму. В цьому зв’язку виокремлюються *чотири функції* соціальної установки: інструментальна (адаптивна, утилітарна), захисту Его, організації знань і вираження цінностей (самореалізації). З позицій системного підходу, який викладено у відомій праці В.О. Ганзена [3], соціальна установка виконує такі функції лише у структурі особистості (за Д. Кацем) (див. *рис. 4*).

Функція набуття ментального досвіду та організації знань є первинною для соціальної установки, оскільки завдяки їй особа упорядковує інформацію з навколишнього світу. З допомогою атитюду інформація оцінюється через співвідношення з наявними в людини мотивами, цілями, цінностями та інтересами. Тому соціальна установка спрощує процес засвоєння нової інформації.

Завдяки функції захисту Его атитюд сприяє розв’язанню внутрішньоособистісних конфліктів шляхом захисту від неприємної інформації стосовно себе та значущих соціальних об’єктів (наприклад, щоб підвищити власну значущість чи вагомість представників своєї групи, особа часто схильна формувати негативний атитюд стосовно представників аутгрупи).

Інструментальна або утилітарна функція виражає адаптивні тенденції поведінки людини, завдяки якій вона вчиняє так, щоб збільшити винагороди та зменшити втрати. Атитюд спрямовує її до таких об’єктів, що сприяють досягненню бажаного. Крім того,

підтримка певних соціальних установок уможливує схвалення інших і прийняття особи певною спільнотою, оскільки інші люди прагнуть об’єднуватись з тими, чії установки подібні до їхніх власних. Відтак саме атитюд сприяє ідентифікації людини з певною групою.

Функція вираження цінностей або самореалізації полягає в тому, що соціальна установка дає змогу особі виявити те, що для неї важливо, та відповідно до цього організувати власну поведінку адекватним чином. Ця функція допомагає людині самовизначитися – з’ясувати, ким вона є, а також самореалізуватися стосовно соціальних об’єктів, тому належить до інтегрувальних, оскільки для того щоб реалізувати себе, потрібно спочатку організувати нові знання, що надходять з навколишнього світу, відшукати продуктивні напрямки здолання внутрішньоособистісних конфліктів та адаптуватися до соціального оточення шляхом ідентифікації з певними групами.

Якщо припустити, що кожна з вищезазначених функцій соціально спричиненої установки може поперемінно домінувати та формувати певний тип особистості залежно від її адаптованості до соціального середовища, то логічно виокремити *чотири типи особистості*. Розглянемо таку типологію, первинно запропоновану соціологами У. Томасом і Ф. Знанецьким [7]: 1) *міщанський тип*, що характеризується сталими, традиційними установками; 2) *богемний тип*, якому властиві нестійкі та неузгоджені соціальні установки, але високий ступінь адаптованості; 3) *творчий тип*, що здатний створювати винаходи і здійснювати

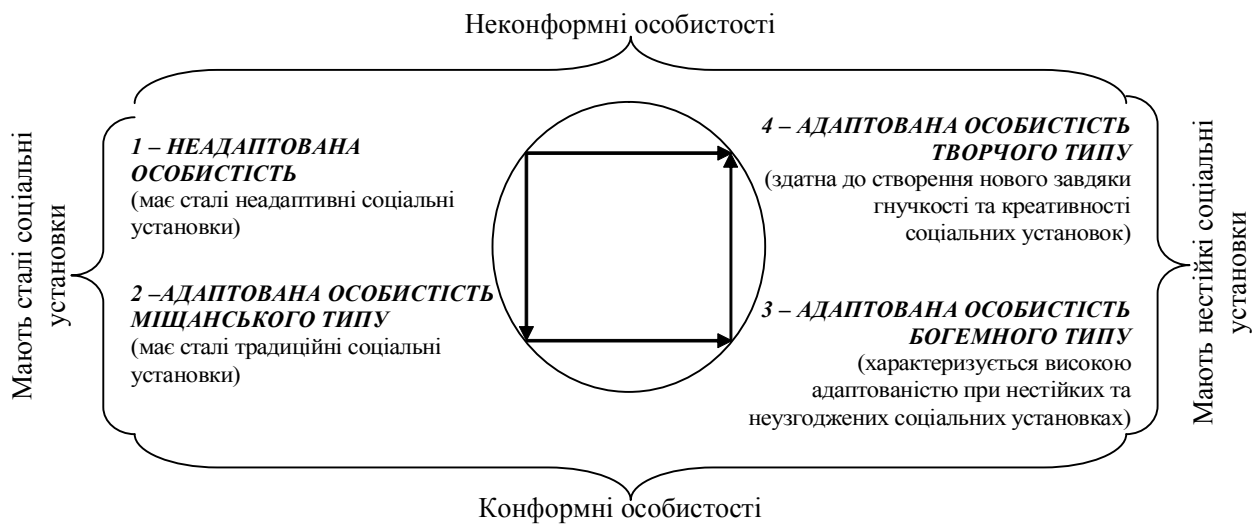

Рис. 5.

Типологія особистості залежно від її адаптованості до навколишнього середовища (за У. Томасом та Ф. Знанецьким)

нововведення завдяки гнучкості та креативності власних установок. Саме творчі особистості, на думку авторів, сприяють розвитку суспільного життя та культури. Але природа самої соціальної системи визначається характером соціальних дій індивідів, в основі яких знаходяться саме цінності та установки.

З позицій системного підходу доречною є типологія особистості залежно від її адаптації до соціального середовища (див. *рис. 5*).

Очевидно, що неадаптована та адаптована творчого типу особистості – переважно неконформні: перша через несформованість соціально значущих адаптивних установок чи через наявність неадаптивних, друга – через гнучкість і креативний підхід до власних соціальних установок, тому поведінку таких особистостей важко прогнозувати. Натомість, адаптовані особистості міщанського та богемного типів є переважно конформними, оскільки відрізняються традиційними соціальними установками і високою адаптованістю. Інакше кажучи, неконформність особи не обов'язково свідчить про її малоадаптованість до соціального та культурного оточення, так само як і конформність не є найпродуктивнішою стратегією адаптації.

Отже, у неадаптованій особистості домінує функція накопичення ментального досвіду та організації знань, вона прагне зіставити дійсність і власні мотиви, цінності та інтереси, що відбувається як необхідний етап соціалізації підлітка та юнака, або у періоди життєвих криз особистості, тому такий тип особистості

є перехідним. В адаптованій особистості міщанського типу, за У. Томасом і Ф. Знанецьким, переважає функція захисту Его – така особистість більше за інших схильна підвищувати значущість себе та “своїх” через формування негативних установок стосовно представників аутгруп (“чужих”). В адаптованій особистості богемного типу головною є інструментальна (утилітарна) функція соціальної установки, оскільки саме цей тип особистості характеризується найвищою адаптованістю до оточення. В адаптованій особистості творчого типу переважно діє функція самореалізації, тому що вона виявляє те, що для неї важливо та досягає своїх цілей незалежно від схвалення чи несхвалення соціального оточення.

Водночас розглянута “типологія” (*рис. 5*), по-перше, є *класифікацією*, адже ґрунтована на одній критеріальній ознаці [8], по-друге, аж ніяк не завершена, тому що не бере до уваги ще один дуже важливий різновид пристосованості людини у світі і до світу – *дезадаптованість* як дисгармонію між цілями і результатами, що становить невідворотне джерело психічного перенапруження (дистрес, психічний зрив тощо), внутрішнього дискомфорту і нестабільності перебігу психічних процесів (страх, депресія, фрустрація) (Г.О. Балл, А.А. Налчаджян, В.А. Петровський, А.В. Фурман та ін.). Зокрема, згідно із концепцією *особистісної адаптованості* А.В. Фурмана, існує великий набір психоформ як неадаптивної поведінки особи, так і дезадаптивної; причому дистрес (Г. Сельє) як інтегральний

внутрішній чинник її психодуховного виснаження завжди реалізується в дезадаптивній життєактивності, спричиняє психотравмувальний вплив, пригніченість, ситуативну чи особистісну невротичність, напівусвідомлене прагнення до ризику і небезпеки [див. 7а].

Розглянемо сучасні психологічні засади для вищенаведеної класифікації. Згідно з ієрархічною будовою системи ціннісних орієнтацій особистості М.С. Яницького [11], індивідуальні особливості функціонування ієрархії цього виду орієнтацій визначають виділення окремих класів (“типів”) особистості. Домінуванню в індивідуальній ціннісній системі певних рівнів системи ціннісних орієнтацій (захисний або такий, що адаптується, – нижчий, запозичений або той, що ідентифікується, – середній і автономний або той, що самоактуалізується, – вищий) відповідають такі класи особистості: та, яка адаптується, та, яка ідентифікується і та, яка самоактуалізується.

Проаналізуємо і зіставимо “типологію” особистості залежно від її адаптованості до соціального середовища за У. Томасом і Ф. Знанецьким з “типологією” М.С. Яницького. *Неадаптованому класу* відповідає *особистість, яка адаптується*. Провідним процесом особистісного розвитку є адаптація, механізмами розгортання розвитку – психологічні захисні механізми; крім того, такій особі властиві висока тривожність і фрустраційна напруженість, прагнення до фізичної та економічної безпеки, надання переваги таким ціннісним орієнтаціям, як “свобода від”, матеріальний статок і розваги [11].

Адаптованій особистості міщанського класу відповідає *особистість, яка ідентифікується* (за М.С. Яницьким). Провідним процесом особистісного розвитку її є соціалізація, механізмом розгортання розвитку – ідентифікація; їй властиві конформність, залежність та екстернальність, прихильність традиції, надається перевага таким ціннісним орієнтаціям, як родина, кар’єра, престиж і суспільне визнання [11].

Адаптованій особистості богемного класу відсутній аналог у концепції М.С. Яницького. Оскільки в реальній особистості можуть водночас співіснувати соціальні установки та ціннісні орієнтації, що суперечать одна одній, наприклад, родина, кар’єра, престиж і суспільне визнання поєднуються з важливістю свободи, матеріального статку і розваг (чи прагнення до свободи, матеріального статку і

розваг поєднується з прагненням до творчості, активності та самореалізації), то таку особистість слушно віднести до адаптованої особистості з нестійкими та неузгодженими соціальними установками.

Адаптованій особистості творчого класу відповідає *особистість, яка самоактуалізується*, орієнтується на цінності творчості та особистісного зростання. Провідним процесом особистісного розвитку тут є індивідуалізація, механізмом розгортання розвитку – інтерналізація, їй властиві свідомість життя, інтернальність, позитивна Я-концепція та альтруїстична спрямованість, надається перевага таким ціннісним орієнтаціям, як творчість, активність, свобода, самореалізація та широта світобачення.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

1. Соціальна установка – стійке, фіксоване, ригідне утворення особистості, яке надає спрямованості її діяльності, поведінці, вчинкам та устаткованню уявлення про світ і саму себе.

2. Поведінка людини перебуває під контролем змінних мотиваційного, нормативного і ситуативного характеру, які відрізняються від соціальної установки індивіда як суб’єкта та особистості стосовно конкретного об’єкта.

3. Соціальні психологи виокремлюють чотири функції соціальної установки: організації знань, захисту Его, інструментальну (адаптивну, утилітарну) та вираження цінностей (самореалізаційну). Кожна з них здатна здійснювати переважний вплив на ставлення й дії особи, формуючи, відповідно, певний тип особистості.

4. На основі “типології” особистостей залежно від характеру їх адаптованості до соціокультурного оточення У. Томаса і Ф. Знанецького, запропоновано таку *класифікацію*: 1) *неадаптована* особистість з несформованими або нестійкими соціальними установками, 2) *адаптована* особистість зі сталими традиційними соціальними установками, 3) *адаптована* особистість з нестійкими й неузгодженими соціальними установками та 4) *адаптована* особистість з гнучкими і креативними соціальними установками; розглянуто провідні процеси особистісного розвитку та механізми його розгортання кожного з вищезазначених класів особистості (за М.С. Яницьким).

Перспективні подальші розвідки щодо емпіричної перевірки запропонованої теоретичної класифікації особистостей залежно від характеру її адаптації до соціокультурного оточення.

1. Андреева Г.М. Психология социального познания / Галина Михайловна Андреева. – М.: Аспект-Пресс, 1997. – 240 с.

2. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б.Г. Мещеряков, В.П. Зинченко. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 672 с.

3. Ганзен В.А. Системные описания в психологии / В.А. Ганзен. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 176 с.

4. Зимбардо Ф. Социальное влияние / Ф. Зимбардо, М. Ляйппе. – СПб.: Питер, 2001. – 448 с. – (Серия “Мастера психологии”).

5. Москаленко В.В. Психология социального влияния: [навч. посіб.] / В.В. Москаленко. – К.: ЦУЛ, 2007. – 448 с.

6. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: підручник: у 2 кн. – Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Либідь, 2004. – С. 270–277.

7. Тихомандрицкая О.А. Социальные изменения и изменения социальных установок / О.А. Тихомандрицкая // Социальная психология в современном мире: [учеб. пособ. для вузов] / под ред. Г.М. Андреевой, А.И. Донцова. – М.: Аспект Пресс, 2002. – С. 162–181.

7а. Фурман А.В. Психодіагностика особистісної адаптованості: [наук. вид.] // Анатолій В. Фурман. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 198 с.

8. Фурман А.В. Типологічний підхід у системі професійного методологування А.В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2006. – № 2. – С. 78–92.

9. Циба В.Т. Системна соціальна психологія: [навч. посіб. для вузів] / В.Т. Циба. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 328 с.

10. Ядов В.А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности: Диспозиционная концепция / В.А. Ядов, А.А. Семенов, В.С. Магун, Г.И. Саганенко и др. – 2-е расш. изд. – М.: ЦСПиМ, 2013. – 376 с.

11. Яницкий М.С. Ценностные ориентации личности как динамическая система: [монография] / Михаил Сергеевич Яницкий. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2000. – 204 с.

12. Ajzen I. Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research / Ajzen I., Fishbein M. – MA: Addison-Wesley, 1975. – 578 p. [режим доступа до ресурсу]: <http://people.umass.edu/ajzen/f&a1975.html>

13. Rokeach M. Beliefs, Attitudes, and Values / Milton Rokeach. – San Francisco, 1968. – P. 148–152.

REFERENCES

1. Andrijeva G.M. Psihologija social'nogo poznanija / Galina Mihajlovna Andrijeva. – М.: Aspekt-Prjess, 1997. – 240 s.

2. Bol'shoj psihologichjeskij slovar / Sost. i obsch. rjed. B.G. Mjeschjerjakov, V.P. Zinchjenko. – SPb.: Prajm-EVROZNAK, 2007. – 672s.

3. Ganzhen V.A. Sistjemnyje opisaniya v psihologii / V.A. Ganzhen. – L.: Izd-vo Ljeningr. un-ta, 1984. – 176 s.

4. Zimbardo F. Social'noje vlijaniye / F. Zimbardo, M. Ljajppje. – SPb.: Pitjer, 2001. – 448 s. – (Sjerija “Mastjera psihologii”).

5. Moskaljenko V.V. Psihologija social'nogo vplivu: navch. posib. / V.V. Moskaljenko. – К.: CUL, 2007. – 448 s.

6. Orban-Ljembryk L.E. Social'na psihologija: pid-

ruchnyk: u 2 kn. Kn. 1: Social'na psihologija osobystosti i spilkuvannja / L. E. Orban-Ljembrik. – К.: Lybid', 2004. – S. 270–277.

7. Tihomandrickaja O.A. Social'nyje izmjenjenija i izmjenjenija social'nyh ustanovok / O.A. Tihomandrickaja // Social'naja psihologija v sovremjennom mirje : uchjeb. posob. dlja vuzov / pod rjed. G.M. Andrijevoj, A.I. Doncova. – М.: Aspekt Prjess, 2002. – S. 162–181.

7а. Furman A.V. Psihodiagnostika osobistisnoy adaptovanosti: [nauk. vid.] // Anatolij V. Furman. – Tjernopil': Ekonomichna dumka, 2000. – 198 s.

8. Furman A.V. Typologichnij pidhid u sistjemi profjesijnogo mjetodologuvannja A.V. Furman // Psihologija i suspil'stvo. – 2006. – № 2. – S. 78–92.

9. Ciba V.T. Systjemna social'na psihologija : navch. posib. dlja vuziv / V.T. Ciba. – К.: Sjentr navchal'noyi litjeratury, 2006. – 328 s.

10. Jadov V.A. Samorjeglucija i prognozirovanije social'nogo povjedenija lichnosti: Dispozicionnaja koncepcija / V.A. Jadov, A.A. Sjemjenov, V.S. Magun, G.I. Saganjenko i dr. – 2-je rasshirjennoje izd. – М.: CSPiM, 2013. – 376 s.

11. Janickij M.S. Sjennostnyje orijentacii lichnosti kak dinamichjeskaja sistjema: monografija / Mihail Sjergjejevich Janickij. – Kjemjerovo: Kuzbassvuzizdat, 2000. – 204 s.

12. Ajzen I. Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research / Ajzen I., Fishbein M. – MA: Addison-Wesley, 1975. – 578 p. [rjehim dostupu do rjesursu] : <http://people.umass.edu/ajzen/f&a1975.html>

13. Rokeach M. Beliefs, Attitudes, and Values / Milton Rokeach. – San Francisco, 1968. – P. 148–152.

АНОТАЦІЯ

Кучеренко Світлана Валеріївна.

Соціальна установка: адаптаційна класифікація особистостей.

У статті розглядається сутність, структура та функції соціальної установки, рівні диспозиційної системи особистості, що обґрунтовані на засадах методології системного підходу. Запропоновано класифікацію особистостей залежно від характеру та сформованості в них соціальних установок: неадапована особистість з несформованими або нестійкими установками, адаптована особистість зі сталими традиційними установками, адаптована особистість з нестійкими та неузгодженими установками та адаптована особистість з гнучкими та креативними установками.

Ключові слова: індивід, особистість, соціальна установка, соціальна настанова, диспозиція, атитюд, інтенції, ціннісні орієнтації, типологічний підхід, класифікація особистості.

АННОТАЦИЯ

Кучеренко Светлана Валериевна.

Социальная установка: адаптационная классификация личностей.

В статье рассматривается сущность, структура и функции социальной установки, уровни диспозици-

онной системы личности, обоснованные на принципах методологии системного подхода. Предложена классификация личностей в зависимости от характера и сформированности у нее социальных установок: неадаптированная личность с несформированными или неустойчивыми установками, адаптированная личность с устойчивыми традиционными установками, адаптированная личность с неустойчивыми и несогласованными установками и адаптированная личность с гибкими и креативными установками.

Ключевые слова: индивид, личность, социальная установка, социальная директива, диспозиция, аттитюд, интенции, ценностные ориентации, типологический поход, классификация личностей.

ANNOTATION

Kucherenko Svitlana.

The social setting: adaptive classification of the individual.

In this article is covered essence, structure and functions of social attitude, levels of personality's disposition system based on the system approach methodology. Personality typology depending on character and levels of forming of social attitudes is proposed: maladapted personality with unformed or unstable social attitudes, adapted personality with established traditional social attitudes, adapted personality with unstable and not agreed social attitudes and adapted personality with flexible and creative social attitudes.

Keywords: individual, personality, social attitude, social directive, disposition, attitude, intentions, value orientations, personality classification.

Надійшла до редакції 15.06.2013.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Попович М.

Бути людиною. — К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. — 223 с.

Праця являє собою спробу сформулювати погляд на цінності сучасного суспільства, який із певної позиції охоплював би різні сторони функціонування останнього. Автор прагнув обґрунтувати засобами, придатними для філософії сучасності, певний світогляд, який сьогодні, як і в інші часи, перебуває під загрозою. Це – світогляд гуманізму, що виходить із уявлення про людину як вищу й абсолютну цінність.

Для студентів, науковців та усіх, хто цікавиться філософськими темами.